

A tradíció új formái?

Vízünnep

Az archaikus szokások kutatója mindig szembesül kérdéssel: a néprajztudomány által gyűjtött és vizsgált szokásanyag, tradicionális kultúra, amely tízezer éveig fenntartható, az utódokra élhető világot hagyó életmóddal rendelkezett, gyakorlatilag nem létezik többé vagy átalakult, a világ globális kultúrával átítatott területein. Ez nem csupán az életmód materiális vonatkozású fenntarthatatlanságát jelenti. Eliade szavaival, a modern ember elvesztett egy olyan világmegismerési formát, amely emberi léptékű és az emberre méretezett: a vallásos gondolkodást.

„Az ember önmaga alkotója, s csak abban a mértékben lehet valóban az, amelyben deszakralizálja önmagát és a világot. A szakrális áll közte és szabadsága között. Nem képes önmagává válni, amíg teljesen meg nem fosztja magát a misztikumtól. Nem lehet valóban szabad, amíg meg nem ölte a legutolsó istent is. Nem feladatunk itt megtárgyalni ezt a filozófiai beállítottságot. Csak annyit szögezzünk le, hogy a modern, vallástalan ember tragikus létezését vállal magára, s egzisztenciális választása nincs híján a nagyságnak.” (Eliade 2014, 73)

Figyelemreméltó, hogy más tudományok kutatói is a „tragikus ember” fogalmát használják a modern emberrel kapcsolatban. (Kohut 2009, 238–239)

Ennek kapcsán egy olyan példát szeretnék mutatni, amellyel saját terepmunkám során találkoztam. Tíz évig végeztem terepkutatást Macedóniában. Ezen a terepen a vízkereszt az egyik legjelentősebb ünnep. A családok visszatérnek eredeti szülőfalujukba és ünnepelnek. Macedóniában még az egész ortodox világhoz képest is elképesztően széleskörűek ekkor a vizes tevékenységek. A fő esemény a kereszt vízbedobása, amit a pap dob be a hídról egy óvatlan pillanatban, és aki kifogja azé a dicsőség egy évre. Meg a fakereszt.

A szokáskör két tulajdonságát emelem ki:

1. a vízzel való széleskörű testi kontaktuskeresés (hógolyózás, ivás, fürdés stb.)
2. az időszak védelmező erejébe vetett hit. A terepmunkák helyszínein élők meg vannak győződve arról, hogy egy másik idő köszönt be, amely alatt semmi baj nem történhet. Az a határozott érzésem volt, hogy itt nem

csupán munkaszüneti napot jelent az ünneplés (Vö.: Bólya 2020, 2017a, 2016).

A vízkereszt ilyen jellegű ünneplése a római katolikus hagyományban is megvolt. A görög katolikus szertartások pedig tovább megtartották ezt és a rendszerváltás utáni Magyarország egyes helyein még a kereszt vízbedobását is visszahonosították. A Dunán ma már minden évben van görögkatolikus vízszentelés vízkeresztkor (Bólya 2020, 156–160, Telenkó 2010, 190–206, Bartha 1990, 430–431).¹ Ma elsősorban ortodox hitű területeken jellemző. Olyannyira, hogy még a föld leghidegebb pontjának tartott Ojmjakonban (Jakutföld, Kelet-Szibéria) is megmártóznak a lékben.² Ebből nyilvánvaló a vízkereszti időszak körül a vízzel való testi kontaktus igénye.

Macedóniában (az Észak-Macedon Köztársaság területén) az adatközlő szerint a vízkereszt a legfontosabb ünnep, „karácsony és a húsvét is fontos, de másképpen”. Vízkeresztkor minden lakos visszatér a szülőfalujába. A lakosság mintegy fele szkopjei fővárosi lakos, de általában megtartanak legalább egy ingatlant a szülőfalujukban (Bólya 2020, 166–170).

Az 1912-ig még Oszmán Birodalomhoz tartozó macedón terep alapvető archaizmusokkal rendelkezik. A szláv nagycsaládi családszerkezetet megőrző és fenntartó, rituális eredetű szokásokkal, a Szent János komaság intézménye is jelen van Nyugat-Macedóniában. A komaság templomban zajló átadása után az új komák a falu forráscsapjaihoz vonulnak és a bazenekben megmártóznak. Mindezt oróval vagyis lánctáncolással társítva. De a kereszt vízbedobása és utána úszás az egész országban fő eseménye a napnak, amely természetesen munkaszüneti nap.

A néprajzi kutatásokból tehát úgy tűnik, hogy a keresztény Európa évszázadain át, már az ókori egyiptomi januári ünnep, az idő születésének ünnepe óta, mindig is fontos volt ebben az időszakban a vízzel való testi érintkezés (Bólya 2016, 200–210).

A néphit lényege

A néphit lényegének keresésével, annak definiálásával foglalkozó szakirodalomból Bartha Elek meghatározása igen találó. Eszerint a néphit „lényege, hogy cselekvésre sarkall” (Bartha 1998, 470–473). Vagyis nem a hittartalmak és szokásmagyarázatok vagy bármi egyéb tényező a fontos,

1

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10211640321869854&set=pb.1420680980.-2207520000.&type=3>

² <https://dariknews.bg/novini/sviat/minus-55-gradusa-skovaha-dalechniq-iztok-465970>.

2017.05.12. <https://www.youtube.com/watch?v=yvU6qe10dE8>. 2017.05.12.

http://owwww.met.hu/omsz.php?almenu_id=misc&pid=met_rekordok&pri=1&mpx=1&stt=ho merseklet. 2017.05.12.

hanem maga a cselekvés, amit szokás jelleggel, évszázadok óta elvégez egy közösen tagja, nem kérdezve a miértjét.

Ehhez messzemenően csatlakozik saját tapasztalatom a macedón archaikus ünnepek kutatása kapcsán. Több különféle terepen vizsgálva egyféle szokást, az tapasztalható, hogy területenként különbözhet a szokás hittartalma (pogány istenség, keresztény szentek), előjele (ugyanannak a szokáselemnek pozitív vagy negatív hatása) vagy a szokásmagyarázata. Ami minden tényező közül konstans egy szokástípusban, az maga a mozgás vagy cselekvés, illetve a cselekvésre, mozgásra utaló szövegtartalom (Bólya 2020, 153–155).

Vagyis, ami a szokások konstans rétegét képezi, az a cselekvés, a maga jellegzetes mozdulataival, vagy a jellegzetes mozdulatra utaló szöveg. Alátámasztja ezt a kognitív vallástudomány kutatóinak konklúziója, mely szerint az élő személy tudatossága, és azoknak a gondolati kategóriáknak megformálása, amelyekről a vallási megnyilatkozások is függenek, alapjaiban testi tudatosság (Anttonen 2000, 279).

Mit tudhatunk meg a magyar néphitből az emberi testképzetről? A folklórányag szerint: „Az univerzum legkisebb része, tükörképe és középpontja az ember. Archaikus nézetek szerint a világ közepén helyezkedik el: „A világ közepe ott van, ahol én állok” (Bukovina; Bosnyák S.) (Dömötör 1990, 619).

A kognitív vallástudomány megállapításai szerint a vallás és más szociálisan átörökített elgondolás kategóriák, amelyek a tudás struktúrákat alkotják és rendezik, valamint az emberi viselkedést formálják, nemcsak elvont valóságokként lógnak a levegőben, hanem elválaszthatatlanul kapcsolódnak az emberi lény testben-levéséhez és térben-levéséhez (Anttonen 2000, 278).

Ugyancsak itt idézhetjük Kékesi Balázs szavait, amelyekkel felvezeti a nyelvi képesség és testi cselekvés kapcsán megfogalmazandó tézist: *a nyelvhasználat olyan, mintha egyben testhasználat is lenne*. Disszertációjának egyik legérdekesebb tétele, hogy a *Cognitive Science* keretében kidolgozott *embodied mind* elmélet szerint elméletek szerint nem a *nyelv* a jelentés, a megértés és a gondolkodás egyetlen feltétele, hanem *pre-és non-lingvisztikus aktivitások kínálnak alapot a nyelvi performanciának*; a cognitive science ezen irányzata a testi interakciók struktúrája és a magasabb kognitív funkciók között közvetlen kapcsolatot lát (Kékesi 2019, 7–9).

Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a vázolt elméletekben nem statikus testi reprezentációról hanem egy mozgásban levő testképről van szó. Maxine Sheets-Johnstone filozófus a mozdulatot és a táncot vizsgálva, egész könyvet szentelt a mozdulatnak, *The Primacy of Movement* címmel. Úgy véli, hogy a mozdulat szerepe elsősorú az élő világ ismeretelméleti megközelítésében és tudományos megismerésében. A mozdulatoknak, mozgásnak e fontos szerepe a *testi létből* fakad, amely gyermekkortól kezdve meghatározza létünket. Megtanuljuk mozgatni önmagunkat. A mozdulat

hajtóerőnk érzékelésének gyökere, valamint térről és időről alkotott képzeink teremtő forrása. (Sheets-Johnstone 2011, 17–22) E néhány idézet szerint a cselekvés és mozdulat létünk legmélyebb rétegeivel van szoros relációban.

Vízünnepi szokások újjáéledése eltérő kulturális beágyazottságú kontextusban

A cselekvésnek e mélyrétegekhez való tartozásából következhet az a tény, hogy bármiféle hasonló szokásmagyarázat és kulturális vagy vallási kontextus nélkül, a fentebb bemutatott vízkereszti szokáskörhöz nagyon hasonló cselekvések kezdtek felbukkanni a rendszerváltás utáni Európa más pontjain is. Legismertebb példája ennek a már több éve megszervezett januári balatoni csobbanás, amelyen már tömegek vesznek részt. Ennek a programnak a vonzereje olyannyira erős, hogy a COVID-19 vészhelyzet idejére tervbe vett csobbanást 2020. december 12-ig még nem törölték.³

Vagyis úgy tűnik, hogy a téli napfordulót követő időben a vízzel való testi kontaktussal járó aktivitás olyan elemi cselekvési igény, amely az ember lényegéhez tartozik. Teljesen szekuláris környezetben, szinte ugyanolyan intenzitással van jelen, holott kulturális beágyazottságát tekintve szinte semmilyen kulturális környezeti elem nem hasonlít az ortodox Úr-jelenés-vízkereszt ünnepéhez.

Az ókori egyiptomi *idő születése* ünneptől a 21. századig látható elemi igény, úgy tűnik mindenféle kulturális köntösben utat tör magának, vagyis általános, az emberi mivolthoz tartozó mozgásos/cselekvési igény fejeződik ki benne (Bólya 2016, 208–210).

A tradíció újjászületésének kérdésfelvetése, funkcionális szempontok

Ehhez kapcsolódva teszem fel a kérdést, hogy újjászülehetnek-e tradicionális szokásformák, illetve, hogy hogyan szülehetnek újjá működő tradíciók.

A „tradicionális tudás” szándékolt újjáélesztésének támogatása, működő munkamódok, életformák visszahonosítására való törekvések nyomon követhetőek, fejlett gazdaságú országokban (pl. Tsui 2002, 327–360). Azonban egy szokás, egy néphittartalomhoz kapcsolódó cselekvéssor újjáéledése semmiképp nem egyenlő a formai megismétléssel, amely az állandóan változó, élő szokást mintegy „kimerevíti” (Liszka 2007, 263–271). Nahachevsky ciklikusság elmélete szerint régebbi szokásformák, cselekvésformák vagy táncformák egy közösség életben visszatérhetnek más formában, mégis: funkcionálisan hasonló kulturális beágyazottságban (Nahachewsky 2001, 17–28).

³ <https://csodalatosbalaton.hu/programok/sport/ujevi-csobbanas-2021-szigliget/>

Letöltés dátuma: 2020.12.12.

Az archaikus gyökerű szokások tekintetében figyelemreméltó az a tény, hogy a szakirodalom által gyakran idézett keresztény (katolikus) egyház általi tiltások ellenére valójában kétezer év távlatában elsősorban a keresztény kultúra éltette ezeket tovább (Bólya 2017b, 70–72). Eltűnésüket végül a felvilágosodás korához, az ipari forradalmak következményeihez, a gépesítéshez, a szocialista majd a globális kultúrkörnyezethez köthetjük.

Írásomat kérdéssel fejezem be. A már egyszer eltűnt vagy teljesen átalakult szokások, tradíció újjáéledésére milyen remény lehet? Vagy milyen esély van arra hogy ezek helyett más, funkcionálisan releváns, szociálisan beágyazott formák szülessenek? Létrehozhatják-e ezeket a általános emberi igényekből fakadó cselekvési struktúrák? Milyen szerepe lehet ebben a mozgásnak vagy akár a tánc kultúrájának? Az európai kultúra alapját adó kereszténység nevelésbe, oktatásba való (re-)integrációja (Dawson nyomán) hogyan képzelhető el? (Pető 2015) Összegezve: milyen lehetőségek vannak az európai kultúra revitalizációjára?

Irodalom

- Anttonen, Veikko, (2000): Sacred. In: Braun, W.; McCutcheon, R. T. (szerk.): *Guide to the Study of Religion*. London, New York. Cassell. 271-282.
- Bartha Elek (1998): Néphit, népi vallásosság. In: Voigt V. (szerk.): *A magyar folklór*. Budapest: Osiris Kiadó, 470-504.
- Bartha Elek (1990): Vízkereszt. In: *Népszokás, néphit, népi vallásosság Magyar Néprajz III.* 430-431.
- Bartha Elek (2013): Víz a szakrális folklórban. *Magyar Tudomány*, 11, 1333-1340.
- Bálint Sándor (1998): *Ünnepi kalendárium. III.* Szeged, Mandala Kiadó.
- Bólya Anna Mária (2016): Vízünnep a macedón hagyományban. In Bihari, Nagy É.; Keményfi R.; Kavecsánszki M.; Marinka M. (szerk.): *Diptichon: Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 200-210.
- Bólya, Anna Mária (2017a): Two Ritual Dances in the Macedonian Folklore. In: *Proceedings of the Fifth symposium of the ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe*, 126–136.
- Bólya Anna Mária (2017b): Dionüszosz utazásai. Kereszténység előtti elemek a macedón és szlovák hagyomány téli alakoskodó ünnepeiben. In: Liszka, József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve 18-19*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55-72.
- Bólya Anna Mária (2020): *Tánc és szakralitás – A tánc szerepe a macedón szakrális hagyományban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport.

- Dömötör Tekla (szerk.) (1990): Népszokás, néphit, népi vallásosság. In: *Magyar néprajz VII.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Eliade, Mircea (2014): *A szent és a profán.* Budapest, Helikon, 2014.
- Kékesi Balázs (2019): *A mentalizmus új útjain – A megújuló kognitív tudomány és a mentalista nyelvfilozófia közelítési lehetőségei a jelentésalkotás problematikájának tükrében. Doktori disszertáció tézisei.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskola.
- Kohut, Heinz (2009). *The restoration of the self.* Chicago, University of Chicago Press.
- Liszka József (2007): Kimerevített hagyomány Gondolatok a kisalföldi farsang némely megnyilvánulásáról. In: Pócs É. (szerk.): *Maszk, átváltozás, beavatás.* Budapest, Balassi Kiadó, 263-271.
- Nahachewsky, Andriy (2001): Once Again: On the Concept of “Second Existence Folk Dance”. In: *Yearbook for traditional music 33.* 17-28.
- Pető Zoltán (2015): Vallás és kultúra kapcsolata T. S. Eliot, Christopher Dawson és Russell Kirk filozófiájában. In: Falusi M. szerk. (2016): *Túl posztokon és izmusokon: művészetelméleti tanulmányok.* Budapest, MMA MMKI, L’Harmattan.
- Sheets-Johnstone, Maxine (2011): *The Primacy of Movement.* Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing.
- Telenkó Bazil Mihály (2010): Szenteltvízhez kapcsolódó hagyományok a magyarországi görög katolikusság körében. In: Bartha Elek (szerk.): *A víz kultúrája.* Debrecen, Debreceni Egyetem, 190-206.
- Tsuji, Leonard J. S.; Ho, Elise (2002): Traditional environmental knowledge and western science: in search of common ground. *Canadian Journal of Native Studies*, 2, 327-360.